

Η άνοδος στις αρχές και τα όρια της φιλοσοφικής γνωστοποίησης στον Πλάτωνα

Thomas A. Szlezák,

Πώς να διαβάζουμε τον Πλάτωνα

Περισσότερες από μια φορές ο Πλάτων λέει ότι ο στόχος αυτού που μετέχει στη διαδικασία της γνώσης είναι η άνοδος σε μια έσχατη, υπερβατική αρχή. Μπορεί να μιλά για την άνοδο από υπόθεση σε υπόθεση σε κάτι που είναι αρκετό (*ικανόν*, *Φαίδων* 99d-107b)· ή για την ανιούσα γνώση του Ωραίου, από την παρατήρηση ωραίων σωμάτων στη γνώση του ηθικά ωραίου και από εκεί στη θέαση του ίδιου του Ωραίου (*Συμπόσιο* 210a κε.)· ή για την κλιμάκωση των τρόπων της γνώσης, από τους οποίους ο ύψιστος, η νόησις, αναγνωρίζει την αρχή των πάντων (*Πολιτεία* 509d-511e).¹[1] Γεγονός είναι ότι σε παλαιότερες εποχές τη σημασία των χωρίων αυτών όχι μόνο δεν την παραγνώρισαν, αλλά έβλεπαν στην στάση για «άνοδο» και υπέρβαση» την ουσία του πλατωνισμού. Πολύ σπανιότερα, αντιθέτως, αναγνώρισαν ότι ακριβώς η κίνηση της ανόδου αποτελεί το πραγματικό θέμα της δραματικής *μιμήσεως* στους διαλόγους. Και όσες φορές το διέβλεψαν, τόνισαν ως επί το πλείστον την ίδια την άνοδο ξεχνώντας ταυτόχρονα ότι οι διάλογοι δείχνουν πάντοτε μόνο ένα κομμάτι της κίνησης προς τα πάνω, ενώ με αρκετή σαφήνεια δηλώνουν ότι σκόπιμα μπαίνουν όρια στη διαδικασία.

Μόνο η ορθή κατανόηση της κριτικής του γραπτού λόγου μας επιτρέπει να καταλάβουμε γιατί αυτά τα δυο πάνε μαζί: η άνοδος και ο περιορισμός στη μεταφορά της σε γραπτή μορφή, η «βοήθεια» μέσω «πολυτιμότερων πραγμάτων» και η σιωπή, όπου αυτό είναι απαραίτητο (*το σιγάν προς ους δει*). Τα παραδείγματα πλατωνικής «βοήθειας» [...] είναι παραδείγματα όχι μόνο για την προσφυγή σε τιμιώτερα, αλλά και για σαφή εσκεμμένα κενά.

Το ότι τα πλατωνικά τιμιώτερα οδηγούν εντέλει προς την κατεύθυνση της γνώσης των αρχών έχει σημασία εν σχέσει προς το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης στα *Μετά τα φυσικά* και σε άλλα έργα αναφέρει μια διδασκαλία του Πλάτωνα για τις αρχές την οποία δεν βρίσκουμε με τη μορφή αυτή στους διαλόγους. [...]

Γιατί πρέπει να προστατευτεί από τη γραπτή διάδοση εκείνο ακριβώς το μέρος της φιλοσοφίας που πραγματεύεται τις αρχές; Με την κριτική του γραπτού λόγου ως υπόβαθρο η απάντηση είναι εύκολη: όσο πιο περίπλοκο είναι το αντικείμενο τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να υποτιμηθεί άδικα από αναγνώστες που δεν καταλαβαίνουν, απέναντι στους οποίους το γραπτό κείμενο δεν μπορεί εν απουσία του συγγραφέα του να αμυνθεί (πρβ. *Φαίδρ.* 275de). Μια τέτοια υποτίμηση ο Πλάτων δεν την αντιμετώπιζε προφανώς με πλήρη αδιαφορία -πράγμα που είναι απόλυτα κατανοητό, αν σκεφτεί κανείς ότι γι' αυτόν ο κόσμος των Ιδεών κατέχει μια θέση «υπερουράνια» και «θεία». ²[2] Ακόμη πιο σημαντικό είναι ίσως και το ότι για τον Πλάτωνα δεν έχει νόημα να ανακοινώσεις σε κάποιον κάτι για το οποίο δεν είναι κατάλληλος ή δεν είναι ακόμη ικανοποιητικά προετοιμασμένος. Τα πράγματα αυτού του είδους τα ονομάζει *απόρρητα*: «πράγματα που δεν πρέπει να ανακοινωθούν πρόωρα», διότι αν ανακοινωθούν πρόωρα, δηλαδή προτού ο αποδέκτης να είναι ώριμος γι' αυτά, «δεν φανερώνουν τίποτε» (*Νόμοι* 968e 4-5). Επειδή η θεωρία των αρχών είναι αυτό που προϋποθέτει τα περισσότερα στη φιλοσοφία, μια επαρκής προετοιμασία για τη θεωρία αυτή μέσα από γραπτά κείμενα -τα οποία όμως «δεν μπορούν να διδάξουν ικανοποιητικά την αλήθεια» (*Φαίδρ.* 276c

9)- αποκλείεται και, επομένως, η γραπτή παγίωση της θα ήταν απλώς αντιπαραγωγική. [...]

Δεν είναι μόνο στην *Πολιτεία* που η εκπαίδευση των φιλοσόφων-βασιλέων κορυφώνεται με τη διαλεκτική σύλληψη της Ιδέας του αγαθού ως της αρχής των πάντων (504a κε., 540a): ήδη οι σχετικά πρώιμοι διάλογοι *Χαρμίδης* και *Λύσις* περιέχουν δείγματα της έννοιας της ανόδου, η οποία δεν μπορεί να διακοπεί πριν την κατάκτηση ενός «πρώτου», μιας αρχής: Αν θέλει κανείς να διερευνήσει την *φιλίαν*, πρέπει να αναχθεί σε ένα *πρώτον φίλον* (*Λύσις* 219cd): αν θέλει να γνωρίσει τη σωφροσύνη, τότε εμφανίζεται στον ορίζοντα της συζήτησης «η επιστήμη του καλού και του κακού» (*Χαρμίδης* 174bc). Ειδικά στη συζήτηση αυτή για τη σωφροσύνη στον *Χαρμίδα* συναντούμε μια διαφανή μεταφορική χρήση των εννοιών «γιατρικό» (*φάρμακον*) και «γητειά» (*επωδή*), η οποία μπορεί να συμβάλλει στην κατανόηση της στάσης του Πλάτωνα στο θέμα της γραπτής έκθεσης σχετικά με τις «αρχές»: Ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι έχει στην κατοχή του ένα *φάρμακον* για την αρρώστια του νεαρού *Χαρμίδα*: δεν δίνει όμως το *φάρμακον*, επειδή αυτό έχει σαν αποτέλεσμα μόνο σε συνδυασμό με μια «γητειά» και είναι άχρηστο χωρίς αυτήν (155e 8), και επειδή ο Σωκράτης ορκίστηκε στον Θρακιώτη ιερέα που του είχε δώσει τη γητειά και το *φάρμακον* να μην δεχτεί ποτέ να τον πείσουν να προωθήσει το *φάρμακον* χωρίς τη γητειά της ψυχής του λήπτη (157b 1-c 6). Δεν υπάρχει ότι του φαρμάκου εμπεριέχει μια δήλωση σχετικά με τον ορθό τρόπο της μετάδοσης φιλοσοφικής γνώσης. Ο Πλάτων μας δίνει να καταλάβουμε ότι «ο Σωκράτης» ως ο διαλεκτικός διαθέτει γνώσεις που θα μπορούσαν βεβαίως να είναι άμεσα ανακοινώσιμες, τις οποίες όμως -εντελώς σκόπιμα- δεν τις γνωστοποιεί ακόμη, επειδή θα ήταν άχρηστες για τον *Χαρμίδα* όσο αυτός δεν έχει υποστεί προπαιδευτικές «γητειές», για την κατανόηση του «γιατρικού». Το *φάρμακον* επομένως σημαίνει κεντρικές προτάσεις της διαλεκτικής επιστήμης του καλού και του κακού, οι οποίες μπορούν να διατυπωθούν -δεν πρόκειται εδώ με κανέναν τρόπο για φιλοσοφικά άρθρα- και οι οποίες, συνεπώς, θα μπορούσαν να αποτυπωθούν και γραπτώς και να διαδοθούν. Αυτό που εμποδίζει την προώθηση εκ μέρους του Σωκράτη είναι ένας «όρκος», τον οποίο έδωσε -υποτίθεται- στον Θρακιώτη δάσκαλό του: Για τον διαλεκτικό υπάρχει λοιπόν μια υποχρέωση, την οποία αντιμετωπίζει ως εξίσου δεσμευτική με έναν θρησκευτικό όρκο, να μεταδίδει «τα πολυτιμότερα πράγματά του» μόνο εφόσον υφίστανται οι γνωστικές και ηθικές συνθήκες για την κατάλληλη πρόσληψή τους. Ο γραπτός λόγος όμως, όπως ξέρουμε, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να δημιουργήσει τις συνθήκες αυτές.

Αυτό που στον πρώιμο *Χαρμίδα* δηλώνεται με μεταφορές διατυπώνεται ρητά στον ύστερο *Τίμαιο*, δηλαδή ότι ακριβώς οι αρχές δεν είναι γνωστοποιήσιμες σε όλους. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η μυθική φιγούρα του δημιουργού στο πλαίσιο της κοσμολογίας του *Τιμαίου* είναι το όνομα μιας «αρχής» της κοσμικής τάξης. Είναι δύσκολο, λέει ο Πλάτων, να βρει κανείς αυτόν τον δημιουργό και πατέρα του κόσμου, είναι όμως αδύνατο, αν τον έχει βρει, να μιλήσει γι' αυτόν σε όλους (*Τίμ.* 28c 3-5). Σύμφωνα με ένα άλλο χωρίο, «οι ακόμη πιο ανώτερες αρχές είναι αυτές που είναι γνωστές (μόνο) στον θεό και σε εκείνον από τους ανθρώπους ο οποίος είναι φίλος του θεού: γι' αυτόν τον λόγο περιλαμβάνονται στην έκθεση (53d 6-7).

Η διαπίστωση αυτή έρχεται στον *Τίμαιο* αμέσως ύστερα από την εισαγωγή των στοιχειωδών τριγώνων ως στοιχείων ή «αρχών» των αισθητών σωμάτων (52cd). Ποιες αρχές μπορούν να γνωστοποιηθούν σε όλους δηλαδή γραπτώς, και για ποιες δεν θα έπρεπε να συμβεί αυτό, εμείς ως αναγνώστες των διαλόγων δεν μπορούμε να το προσδιορίσουμε βάσει ενός γενικού κανόνα. Το συγκεκριμένο παράδειγμα μας επιτρέπει να ρίξουμε μια ματιά στον τρόπο με τον οποίο ο Πλάτων ανάγει τον αισθητό κόσμο σε νοητές αρχές: το όριο του γνωστοποιήσιμου τίθεται εδώ ύστερα από το πρώτο βήμα της αναγωγής, το οποίο οδήγησε στο πεδίο της γεωμετρίας (ότι με τις «ακόμη πιο ανώτερες αρχές» πάνω από τα στοιχειώδη

τρίγωνα εννοούνται οι αριθμοί μπορούμε να το υποστηρίξουμε με βεβαιότητα χάρη στον Αριστοτέλη^{3[3]}).

Δεν είμαστε σε θέση να πούμε αν ο Πλάτωνας έθεσε οριστικά για τον εαυτό του το όριο αυτό· πιθανότερο είναι πάντως ότι ήταν στη διακριτική του ευχέρεια πόσο σπόρο ήθελε να σπείρει σε έναν «κήπο του Αδώνιδος», και ότι κάθε φορά έβαζε το όριο για τον συγκεκριμένο διάλογο ενώ τον έγραφε. Ήδη ο Πλούταρχος είχε παρατηρήσει ότι ο Πλάτων σε προχωρημένη ηλικία έτεινε μάλλον να ονοματίζει ανοιχτά τις αρχές που είχε στο νου του (*Περί Ισίδος και Οσίριδος* 48, 370F)· θα έπρεπε πάντως να προσθέσουμε πως **η βασική ιδέα ότι υπάρχουν πράγματα που δεν θα έπρεπε να γνωστοποιηθούν γραπτώς, επειδή με την πρόωγη γνωστοποίησή τους δεν εξηγούν τίποτε, και επομένως είναι «άχρηστα», μένει αναλλοίωτη από τη μεταφορά του *φαρμάκου* στον *Χαρμίδα* ως το 12^ο βιβλίο των *Νόμων*, όπου επιτέλους εισάγεται (968e) η χαρακτηριστική έννοια *απρόρρητα*.**
